

ANA DİLİ KURİKULUMLARINDA DİL QAYDALARININ ÖYRƏDİLMƏSİ

Ana dili kurikulumlarında dil qaydalarının öyrədilməsi probleminə çox geniş yer verilsə də, bu məsələ ilə bağlı nəzərdə tutulanları konkret şəkildə aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar: şagird dil qaydalarının mənimsədilməsi zəminində “zəruri fonetik, leksik, qrammatik anlayışları izah edir, onları bir-birindən fərqləndirir, mülahizələrini müxtəlif üsullarla əsaslandırır və təqdim edir, şifahi və yazılı nitqində dilə aid qaydaları mənimsədiyini nümayiş etdirir [5, 15].

Dil qaydalarının yeri və əhəmiyyəti ana dili kurikulumlarının məzmun xətləri içərisində xüsusi olaraq qeyd olunur. Dil qaydalarının öyrədilməsi işi ibtidai sinif şagirdlərinin əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri kimi qiymətləndirilir. Şagirdlər dil qaydalarını mənimsəyərkən aşağıdakı keyfiyyətlərə yiyələnirlər:

- Dilin fonetik, leksik və qrammatik quruluşu ilə bağlı minimum bilikləri yığcam, sadə, aydın qayda və şərtlər formasında mənimsəyir;
- Orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarına dair zəruri vərdislərə yiyələnir;
- Dürğu işarələrinin əhəmiyyəti, ondan düzgün istifadə olunması zərurətini dərk edir;
- Mədən nitq üçün vacib olan ntq bacarıqları formalaşdırılır;
- Bütün bunların təcrübədə tətbiqinə nail olunur.

İbtidai siniflər üçün fənn kurikulumlarında ana dili təlimində dil qaydalarının öyrədilməsindən əldə edilən təlim nəticələri həm ümumi, həm də hər bir sinif üzrə ayrıca müəyyənəşdirilmişdir. Ümum təlim nəticələri aşağıdakılar nəzərə tutulmuşdur:

Şagird:

- Yaş həddinə uyğun zəruri fonetik, leksik, qrammatik biliklərə yiyələndiyini nümayiş etdirir;
- Seçdiyi dil faktlarını qruplaşdıraraq təqdim edir;
- Dinlədiyi fikri anladığını nümayiş etdirir;
- Şifahi nitq bacarıqlarına malik olduğunu nümayiş etdirir;
- Qarşılaşdığı sözlərin mənasını başa düşdüyünü nümayiş etdirir;
- Oxu mexanikasına və vərdislərinə yiyələndiyini nümayiş etdirir;
- Yazı texnikasına və vərdislərinə yiyələndiyini nümayiş etdirir;
- Kalliqrafiya və orfoqrafiya qaydalarını gözləməklə müxtəlif növ yazılı çalışmalarını yerinə yetirir;
- Fonetik, leksik, morfoloji, sintaktik, orfoqrafik qaydaları mənimsədiyini nümayiş etdirir [6, 20].

Siniflər üzrə problemin quruluşu fərqlənir. Hər sinifin özünəməxsus öyrənilən problemləri, tələbləri vardır. Bu “zəruri dil qaydalarını mənimsədiyini nümayiş etdirir” adlı ümumi bir müddə müxtəlif etaplara bölünür, siniflər üzrə öyrədilməsi nəzərdə tutulan dil qaydaları konkret məzmun standartları şəklində qərarlaşır. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

I sinifdə şagird ana dili təliminin tədrisi nəticəsində:

1. Səs və hərfləri adlandırır və onları fərqləndirir;
2. Sait və samit səsləri tanıyır;
3. Sait səslərə görə sözləri hecalara ayırır;
4. Böyük və kiçik hərfləri fərqləndirir;
5. Hərfləri əlifba sırası ilə sadalayır;
6. Tək və cəm anlayışlarını nümunələrlə izah edir;
7. Ad, əlamət və hərəkət bildiren sözləri tanıyır və fərqləndirir;
8. Cümləni tanıyır və əsas əlamətlərini sadalayır;
9. Məqsəd və intonasiyaya görə cümlələri fərqləndirir [7, 22].

I sinifdə ana dili təliminin başlanğıc mərhələsidir və bu mərhələ ana dili təliminə giriş xarakteri daşıyır. Biz bunu əyani olaraq yuxarıda qeyd olunan maddələrə nəzər salaraq da aydın şəkildə görə bilərik. Bir sözlə I sinifdə öyrədilən “dil qaydaları” şərti xarakter daşıyır. Burada öyrədilənlər yuxarı siniflərdə öyrədilən dil qaydalarına zəmin yaradır. I sinifdə ana dili təlimi gedişatında fonetika, morfolojiya və sintaksis haqqında elmi biliklərə hazırlıq işləri aparılır. Şagirdlər birinci sinifdə səsi hərfdən, saiti samitdən fərqləndirməyi, sözdə saitlərin sayı qədər hecaların olmasını, sözlərin kömiyyətə tək və cəm formada olmasını, müxtəlif qrammatik mənə qruplarına aid olmağını dərk edərək öyrənir. Cümlə nədir anlayışı ilə tanış olur, sözü cümlədən fərqləndirməyi bacarır. Sözlər cümlənin fərqi müəyyənəşdirmək üçün tapşırıqlar üzərində müxtəlif formalarda müşahidələr aparır. Qeyd olunan bu məsələ dil vahidlərinin öyrədilməsidir və şagirdin fikrinin ifadəs üçün vacib hesab olunanlardandır. Tapşırıqlar daha çox praktik olaraq yerinə yetirilir.

I sinifdə yuxarıda qeyd olunan maddələr üzrə şagird bilikləndirildikdən sonra növbəti tədris ilində - II sinifdə artıq maddələrin məzmununda daha irəli gedərək inkişaf müşahidə olunur. Daha geniş çərçivədə dil qaydaları şagirdlərə öyrədilir. Müxtəlif dilçiliyə aid olan anlayışlar, terminlər tədrisə yol açır. Lakin əsas məsələ anlayışlar,

terminlər şagirdlərin anlayacağı formada şagirdlərə çatdırılır, onlarda bilik və təsəvvürlər formalaşdırılır. II sinifdə şagirdlər aşağıdakı dil qaydalarına yiyələnirlər:

Şagird II sinfin sonunda:

1. Sait və samit səsləri fərqləndirir;
2. Sözlərin böyük hərflə yazılışına dair qaydalardan məqamına uyğun istifadə edir;
3. Rast gəldiyi yeni sözlərin yazılış və tələffüz qaydalarını müəyyənləşdirmək üçün lüğətdən istifadə edir;
4. Cəm şəkilçisinin düzgün yazılış və tələffüz variantlarını fərqləndirir;
5. Sözləri qrammatik mənasına görə qruplaşdırır;
6. Cümləni digər nitq vahidlərindən fərqləndirir;
7. Tələb olunan məqsəd və intonasiyaya görə cümlə qurur və müvafiq işarələrlə tamamlayır [7, 24].

Birinci sinifdə şagird sadəcə sait samiti tanıyırdısa, ikinci sinifdə bununla kifayətlənməməli, sait samiti sözlər daxilində bir-birindən fərqləndirməyi bacarmalıdır. Həmçinin böyük hərflə yazılan sözlərin niyə böyük hərflə yazıldığını məntiqi formada düşünməyi bacarmalıdır. Lüğətdən istifadə edərək sözlərin yazılış və deyiliş qaydaları üzərində iş aparmalıdır. Cəm şəkilçisi olan –lar, -lər, həmişə yazıldığı kimi deyil, bəzi hallarda fərqli formalarda tələffüz edildiyini, sözlərin qrammatik məna növlərini uyğun terminlərlə yadda saxlamalı, məqsəd və intonasiyaya görə cümlənin növləri (nəqli, əmr, sual) barədə ilkin məlumatlara sahib olmalı, cümlənin sonunda hansı durğu işarələrinin (nöqtə, nida, sual) istifadə olunacağını müəyyən etməyi dərk etməlidir.

III sinif dərslərində daha dərin formada dil qaydalarına toxunulur. Sait və samitləri öyrənən şagirdlərə artıq onların növləri haqqında biliklər verilir, böyük hərflə yazıla biləcək söz qrupları geniş tərkibdə öyrədilir, sözlərin yazılış, deyiliş qaydaları üzrə iş aparılır. Sözlər konkret nitq hissələrə aid olaraq öyrədilir. Nitq hissələri əvvəlki siniflərdən fərqli olaraq xüsusi terminlərlə ifadə olunmağa başlayır, terminlərlə adlandırılaraq fərqləndirilir. Cümlə üzvlərinin baş və ikinci dərəcəli üzv olmaqla cümlənin qurulmasında rolu müəyyən edilir. Buna uyğun olaraq yekun nəticə kimi III sinifə dair ana dili kurikulumlarında şagirdlərin aşağıdakı zəruri dil qaydalarını mənimsəmələrini nəzərdə tutulur:

III sinifdə şagird:

1. Sait və samit səsləri növlərinə görə izah edir;
2. Sözlərin böyük hərflə yazılışına dair qaydalardan məqamına uyğun istifadə edir;
3. Rast gəldiyi yeni sözlərin yazılış və tələffüz qaydalarını müəyyənləşdirmək üçün lüğət və sorğu kitablarından istifadə edir;
4. Cəm şəkilçisinin yazılış və tələffüzü ilə bağlı qaydaları nitqində tətbiq edir;
5. Leksik və qrammatik mənalara görə sözləri adlandırır və fərqləndirir;
6. Cümlənin formalaşmasında baş və ikinci dərəcəli üzvlərin rolunu sadə şəkildə izah edir;
7. Məqsəd və intonasiyanı dəyişməklə verilmiş cümləni müxtəlif məqamlarda işlədir [7, 26].

İbtidai təhsilin yekunu olaraq IV sinifdə əvvəlki illərdə öyrənilən ana dili üzrə dil qaydaları yekunlaşdırılır, dəqiqləşdirilir və daha da möhkəmləndirilir. Əvvəldə qeyd olunanlarla yanaşı dördüncü sinifdə əsas nitq hissələri ilə yanaşı köməkçi nitq hissələri haqqında da ilkin məlumat şagirdlərə verilir. Cümlə üzvləri, cümləyə dair biliklər kifayət qədər ətraflı şəkildə genişlənir, şagirdlərin sözdən istifadə və cümlə qurmaq vərdisləri inkişaf etdirilir, əməli yazılar üzrə praktik tapşırıqlar şagirdlərlə birgə həyata keçirilir. Bütün bunları nəzərə alaraq IV sinfin ana dili üzrə fənn kurikulumunda dil qaydalarının mənimsədilməsinin aşağıdakı sistemi tövsiyə edilmişdir.

IV sinfin sonunda şagird:

1. Sadə formada fonetik təhlil aparır;
2. Sözlərin böyük hərflə yazılışına dair qaydalardan məqamına uyğun istifadə edir;
3. Rast gəldiyi yeni sözlərin yazılış və tələffüz qaydalarını müəyyənləşdirmək üçün lüğət, sorğu kitabları və kataloqlardan istifadə edir;
4. Cümlənin formalaşdırılmasında cəm şəkilçilərindən düzgün istifadə edir;
5. Köməkçi nitq hissələrini tanıyır, onların əsas nitq hissələrindən fərqi izah edir;
6. Cümlənin düzgün qurulmasında baş və ikinci dərəcəli üzvlərin yerini dəqiq müəyyən edir;
7. Cümlə və onun növləri ilə əlaqədar kiçik təqdimatlar edir [7, 28].

Dil qaydalarının mənimsədilməsi ilə bağlı sadalanan bacarıqlarla yanaşı ana dili kurikulumlarında şagirdlərdə bir sıra ümumi bacarıqların da formalaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur:

- Araşdırma, təhlil etmə bacarığı;
- Tədqiqatçılıq bacarığı;
- Tənqidi düşünə bilmək bacarığı;
- Yaradıcı düşünmək bacarığı;
- Təşəbbüskarlıq bacarığı;
- İnformasiya texnologiyalarından istifadə etmək bacarığı;
- Ünsiyyət, əməkdaşlıq bacarığı və s.

Ədəbiyyat:

1. Abbasov Ə.M. Müasir dərsliklər; xüsusiyyətlər, tələblər, Kurikulum jurnalı, 2011, N 4, 14-21 s.
2. Abdullayev A.S., Kərimov Y.Ş. İbtidai siniflərdə ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı, Maarif, 1968, 316 s.
3. Azərbaycan dili – 1 (Tərtibçilər: R.İsmayılov, S.Abdullayeva və b). Bakı, Altun kitab, 2012, 159 s.
4. Azərbaycan dili – 2 (Tərtibçilər: R.İsmayılov, G.Orucova və b). Bakı, Altun kitab, 2009, 208 s.
5. Azərbaycan dili – 3 (Tərtibçilər: R.İsmayılov, G.Orucova və b). Bakı, Altun kitab, 2010, 208 s.
6. Azərbaycan dili – 4 (Tərtibçilər: R.İsmayılov, S.Abdullayeva və b). Bakı, Altun kitab, 2011, 224 s.
7. Əhmədov A., Abbasov Ə. Ümumtəhsil məktəblərində I-IV siniflər üçün fənn kurikulumları. Bakı, Təhsil, 2008, 480 s.

Teaching language rules in native language curriculum

Summary

The problem of teaching language rules in native language curriculum is widely spread. The place and importance of language rules are specifically mentioned in the content lines of the native language curriculum. Teaching language rules to primary school pupils is assessed as one of the main activities. In addition to specific skills necessary for mastering language rules, it is intended to develop a range of common skills in pupils within native language curriculum.

Изучение языковых норм в курикулах родного языка

Резюме

В курикулах родного языка широкое место отводится проблемам изучения языковых норм. Место и значение норм языка в курикулах особо выделяется. Поэтому этот процесс начинается еще в начальных классах. При этом важно обучать как общим. Так и частным правилам языковых норм